

TIETOKIRJA.FI 25.–26.8.2011

Janne Virkkunen

Miksi tietokirjallisuus on tärkeää?

Tieteiden talo 25.8. / Esitelmä avajaisissa

Arvoisat kuulijat,

minulle annettu puheen otsikko on haastava, sillä minun pitäisi vastata lyhyesti kysymykseen, miksi tietokirjallisuus on tärkeää. Vastaus on yksinkertainen. Totta kai tieto on tärkeää ja tietokirjallisuus on tärkeää siksi, että se auttaa ymmärtämään sitä maailmaa, missä me elämme. Pysin tässä esityksessä pysyttelemään yleisellä tasolla, jotta välttäisin ne sudenkuopat, jotka tietokirjallisuuden monet alalajit tarjoavat kaltaiselleni ulkopuoliselle tarkastelijalle ja tietokirjallisuuden harrastajalle.

Suomen tietokirjailijat -järjestön verkkosivun mukaan Suomessa julkaistuista teoksista 80 prosenttia on tietokirjallisuutta ja kotimaisten tekijöiden julkaisuista peräti 90 prosenttia on tietokirjallisuutta. Vaikuttavia numeroita.

En siis aio ryhtyä viisastelemaan tietokirjallisuuden alalajien erilaisuudesta ja niiden tärkeydestä, saati luokittelusta tärkeäksi ja vähemmän tärkeäksi. Kaikki tieto on jollekin merkityksellistä. Tieto on siis tärkeää ja tiedossa on, että tiedon tärkeys määrittyy hyvin pitkälle tiedon vastaanottajan arvojen mukaan.

Omassa ammatissani mietin monasti sanomalehden merkitystä lukijalleen samaan aikaan kun alallamme vallitsee internetin käynnistämä myllerrys, josta olemme nähneet vain alkutahdit. Emme todellakaan tiedä, minne olemme matkalla, ennen kuin olemme siellä.

Meillä on tänään käytössämme ennenkuulumattoman paljon erilaisia tapoja hankkia ja vastaanottaa tietoa. Uudessa tiedon maailmassa on myös suuria houkutusia rakentaa tieteellisiä oikopolkuja, jotka myöhemmällä uralla voivat johtaa tuhoon, kuten mm. saksalaiset esimerkit todistavat. Hakukone on äärimmäisen hyvä apuväline tieteen tekemisessä, mutta yhtä lailla se on poikkeuksellinen ase, jolla voidaan paljastaa oikopolkuja käyttävät tieteen huijarit.

Medialla ja tietokirjallisuudella on paljonkin yhteistä, mutta ennen kuin mennään siihen, muutama sana Suomen sanomalehdistöstä ja sen huomattavasta kriitikosta ja uudistajasta J. V. Snellmanista, oman aikansa tietokirjailijasta.

Professori Päiviö Tommila on sanomalehdistön historioitsijana eturivin suomalainen asiantuntija. Tommila on mm. kirjoittanut sanomalehdistömme historian.

Oulun yliopistossa vietettiin vuonna 2006 Snellmanin 200-vuotisjuhlaa. Omassa esitelmässään professori Tommila luonnehti Snellmania ja hänen aikaansa mm. seuraavasti:

"Suomen sanomalehdet olivat nelisivuisia ja sivutoimisesti toimitettuja sekä ilmestyivät kerran tai pari viikossa. Poikkeus ilmestymistaajuudessa oli hallituksen julkaisema virallinen lehti, joka ilmestyi kuutena päivänä viikossa ja oli maan ainoa ulkomaan uutislehti. Kun Snellman tarkasteli kotimaan lehdistöä, ei hän nähnyt siinä paljonkaan kehumista. Ulkomaanmatkoillaan hän tutustui niin Ruotsin kuin Keski-Euroopan lehtiin, jotka antoivat hyvän vertailukohteen.

Oleellisinta kuitenkin on, että omaksumansa liberalistisen lehdistökäsityksen ja kansallisfilosofisten oppiensä kautta Snellman alkoi asettaa lehdistölle uudenlaisia vaatimuksia.

Suomessa vallitseva ja sensuurin ohjaama lehdistökäsitys perustui autoritaariselle yhteiskuntakäsitykselle, jonka mukaan ihmisten toiminnan tuli olla yhteisökeskeistä. Lehdistön tehtäviin ei kuulunut hallituksen eikä sen toimien arvostelu. Lehdistö ei myöskään voinut edustaa mitään yleistä mielipidettä; ohjaava rooli kuului hallitukselle.

Liberaalinen lehdistökäsitys, jonka Snellman omaksui ja joka kukoisti nimenomaan Englannissa, perustui puolestaan yksilökeskeiselle yhteiskuntanäkemykselle, jossa valtio oli yksilön palvelija ja jonka mukaan lehdistön tuli vapaasti kontrolloida hallitusten toimintaa. Tähän suuntaan Arwidsson jo oli yrittänyt viedä lehteään ja sen mukaisesti Snellman korosti julkisuuden suurta merkitystä.

Sanomalehden tuli, hän vaati heti *Saimassa*, tuoda esiin mitä yleisö ajattelee, uskoo ja aikoo. Sanomalehden tuli myös perustua asiantuntemukseen, ja Snellmanin mukaan mielipiteiden laatu voitti määrän. Tämä merkitsi sitä että kansan sivistystasoa oli jatkuvasti nostettava ja että eroa sen ja sivistyneistön välillä oli kurottava umpeen. Snellmanin ohjelma oli tässä suhteessa demokraattinen."

Suomen sanomalehdissä voitti lopulta onneksi Snellmanin aatemaailma ja liberaalinen ajattelutapa kasvoi valtavirraksi, mutta kyllä ajoittain – sekin on myönnettävä – sanomalehtienkään maailma ei aina ole ollut erityisen snellmanilainen.

Vakavasti otettavan sanomalehden tehtävänä on etsiä yhteiskunnassa irrallaan ja idullaan olevia asioita; langanpäitä, joita yhteen solmimalla löytää kehityksen alavirtauksia; asioita, jotka kaikille ovat muutaman vuoden päästä itsestäänselvyyksiä, mutta jotka vielä ovat näkymättömissä.

Sanomalehden voima korostuu informaatiokaaoksessa, jossa ihmiset ottavat vastaan valtaisan määrän tietoa. Sanomalehti pystyy järkeistämään kaaoksen sekä paperilla että verkossa.

Jos tämän kehityskulun hyväksyy, johtopäätös on yksinkertainen: kasvavassa määrin sanomalehden tehtävä on taustoittaa ja analysoida tietoa, sillä demokraattisen maan kansalaisen perusoikeus on olla hyvin informoitu.

Vastaisuudessa tarvitaan yhä enemmän kykyä ja taitoa yhdistellä asioita, analysoida, esittää mielipiteitä, syventää ja kyseenalaistaa. Hyvä lehti vastaa myös niihin kysymyksiin, joita lukija ei osaa edes kysyä, olen monesti sanonut.

En näe edellä olevassa sellaista, joka olisi erityisessä ristiriidassa tietokirjallisuuden yleisten tehtävien kanssa. Hyvän tietokirjallisuuden tehtävä on aivan yhtä lailla informoida, kyseenalaistaa ja avata uusia portteja ihmisten ajattelulle. Jos siinä tehtävässä onnistuu, täyttää tehtävänsä nykyaikaisessa tietoyhteiskunnassa.

Otetaan tähän yksi esimerkki siitä, kuinka tietokirja voi muuttaa kuvaamme tapahtuneesta. Esimerkkini on historiasta, kun sitä jossakin määrin tunnen.

Sodan jälkeen Suomi eli hermostuneessa tilassa. Moskova vaati sodanaikaisia johtajia oikeuteen tuomittaviksi sotasyylisinä. Risto Rytin johdolla suomalaisilla oli tarkoitus todistaa, ettei varsinaista liittosuhdetta Suomen ja Natsi-Saksan välillä ollut; ettei Suomi aktiivisesti pyrkinyt hyvityssotaan saadakseen talvisodassa menetetyt alueet takaisin.

Saksan sodanaikainen suurlähettiläs Suomessa Wipert von Blücher kirjoitti muistelmansa, jotka hän lopettaa kuvaamalla, kuinka Suomi tempautui suurpolitiikan pyörteisiin kuten vuolas virta tempaa mukaansa ajopuun. Näin siis vuonna 1950.

Amerikkalainen Charles Lundin julkaisi jo vuonna 1957 tutkimuksensa "Suomi toisessa maailmansodassa". Siinä Lundin selvitteli suomalaisten siihen asti salassa ollutta yhteistyötä saksalaisten kanssa.

Arvi Korhonen kirjoitti vuonna 1961 julkaistun teoksen "Barbarossa-suunnitelma ja Suomi", jossa hän torjui Lundinin väitteitä ja argumentoi suomalaisen sotapolitiikan puolustuksen. Ajopuuteoria oli syntynyt.

Myönnän, että itsekkin olin 1960-luvulla taipuvainen uskomaan Korhosta, kunnes Hans-Peter Krosby ja Anthony Upton varsin vastaansanomattomasti torjuivat Korhosen näkemyksen, jota voi kauniisti sanottuna pitää varsin poliittisena historiatutkimuksena.

Lopullisesti ajopuuteorian upotti professori Mauno Jokipii vuonna 1988 julkaistussa huolellisesti dokumentoidussa tutkimuksessaan "Jatkosodan synty".

Jatkosota-keskustelu on kiinnostavalla tavalla aina silloin tällöin ajankohtaista, koska aina putkahtaa joku, joka haluaa viisastella Suomen sodanaikaisesta politiikasta. Viimeksi sen teki ruotsalainen toimittaja ja kirjailija Henrik Arnstad viisi vuotta sitten.

Tässä on hyödytöntä mennä syvemmälle sotapolitiikkaan. Riittää, kun todetaan, että tietokirjallisuudella – tässä tapauksessa historiantutkimuksella – on tärkeä tehtävä kansakunnan tietoisuuden ja myös muistin kirkastamisessa.

Millainen tulevaisuus meitä odottaa digitalisoituneessa maailmassa, jossa yksi päätelaite korvaa kirjeen, puhelimen, sanomalehden, television, radion ja kirjan? Se sama päätelaite yhdistää meidät internetiin ja siellä kasvavaan sosiaaliseen mediaan. Aivan sulkumerkeissä sanottuna pidän sosiaalista mediaa huonona suomenkielisenä ilmaisuna. Parempi olisi yhteisömedia, mutta se juna taisi kyllä mennä jo.

Facebook, Twitter ja YouTube ovat tiedonvälittäjiä, minkä ovat todistaneet sekä Iranin taannoiset levottomuudet että arabimaiden alkuvuodesta käynnistyneet kumoukset. Pidän kuitenkin väärinä niitä johtopäätöksiä, että sosiaalinen media oli muutoksen moottori.

Totta kai yhteisömedialla oli oma roolinsa, mutta se toinen todellisuus kohtasi ihmiset vanhaan tapaan kaduilla ja kahviloissa. Arabimaiden kumouksissa on muitakin yhtäläisyyksiä kuin se, että länsi katsoi arabimaiden diktaattoreita sormien läpi. Kansa tuli kaduille, yhteisömedia välitti tietoa ja lisäksi saimme tutustua englanninkieliseen Al-Jazeera -uutiskanavaan, joka pystyi kertomaan arabimaiden todellisuudesta paremmin kuin perinteikkäät median hallitsijat BBC ja CNN. Terveellistä kehitystä siis.

Internetistä on tullut nuorille ja vähän vanhemmillekin ihmisille tärkein viestintäkanava. Facebookilla yksin on pian miljardi käyttäjää ja yhä useampi yritys ja yhteisö rakentaa itselleen tapoja hyödyntää Facebookia omassa markkinoinnissaan ja tulevaisuuden suunnittelussaan.

Tuoreessa Kanava-lehdessä huomasin Marketta Mattilan kirjoittavan, että tiedonvälityksestä verkossa on tullut enemmänkin tunnevälitystä. En ole aivan varma, meneekö kehitys tuohon suuntaan, mutta tiedonvälityksen mielipiteistyminen sisältää tämäntapaista suuntausta.

Näyttää hieman siltä, että joukkoviestinnän perusajatus tasapainoisesta ja objektiivisuuteen tähtäävästä raportoinnista on joutumassa antamaan periksi puolueellisemmalle journalismille. Hyvänä esimerkkinä tästä on Rupert Murdochin Fox-tv Yhdysvalloissa.

Brittiläinen The Economist tiivisti äskeisen mediareporttinsa otsikkoon "Back to the Coffee house", jossa ydinajatus oli, että verkko vie meidät takaisin aikaan, jolloin tietoa ja mielipiteitä välitettiin kahviloissa eikä totuudellisuudesta ollut niin paljon väliä.

Kehitystä ei tarvitse pitää hyvänä, mutta verkkokeskusteluissa löytää aineksia ajatuksen hyväksymiseen.

Mutta asiat eivät ole tänään mitenkään erityisen huonosti sen paremmin journalismin kuin tietokirjailijoiden kannaltakaan. Digitalisointi ja internetin mukanaan tuomat apuvälineet auttavat tekemään paljon entistä parempaa sisältöä niin perinteisiin kanaviin kuin verkkoonkin.

Internet takaa pääsyn alkuperäislähteille, jos yhteiskunta omaksuu sellaisen strategian, että kaiken pitää olla saatavissa. Viranomaisille on tässä yhteydessä hyvät perusteet esittää toive digitalisoida kaikki mahdollinen aineisto, jotta se olisi mahdollisimman monen käytössä. Se on kansakunnan tapa menestyä. Suomi tarvitsee tähän aikaan kuuluvan digitaalisen strategian.

Uskon siihen, että avoimuus ja läpinäkyvyys ovat kansalaisten kannalta keskeinen tekijä, kun tulevaisuutta rakennetaan. Historia osoittaa, että avoimuus ja läpinäkyvyys kaatavat diktaattoreita tehokkaammin kuin mikään muu. Juuri siksi sana oli kahlittu arabimaiden diktatuureissa.

Entä sitten alkuperäinen kysymys, miksi tietokirjallisuus on tärkeää. Se on tärkeää siksi, että ihmiset voisivat olla parhaalla tavalla informoituja. Ihminen, joka aidosti tietää, on kriittinen kansalainen. Ja kriittistä kansalaista me tarvitsemme myös tällaisena aikana, kun emme oikein tiedä, mihin kaikki on menossa.

Emme tarvitse ehdottomia totuuksia, sillä niitä löytää vain eksakteista tieteistä ja siellä niitä tarvitaan. Mutta tarvitsemme myös ennakkoluulottomia näkökulmia ja monenlaisia mielipiteitä, joista jokainen voi tehdä oman synteesinsä ja päätellä, millaisessa maailmassa hän elää.

Toivotan TIETOKIRJA.FI-tapahtumalle parhainta mahdollista menestystä.